
Joan Estelrich o les retòriques de l'humanisme

per Jaume Pòrtulas

UN

Una curiositat —en part força personal, en part fruit de circumstàncies casuals— per la història de la Fundació Bernat Metge abans de la Guerra Civil em va portar inevitablement a interessar-me per la figura de Joan Estelrich, que en fou el director (almenys nominal i de dret, si no sempre de fet) des de l'any 1922, quan Francesc Cambó va instituir-la, fins a la seva pròpia mort, prematura i sobtada, a París, el 1958. Hi havia, per part meua, un escriure de curiositat, perquè les valoracions que n'havia sentit o llegit oscil·len moltíssim: van, com és sabut, des de titllar-lo de fatxenda botifler amb una gran capacitat per a aprofitar-se de la feina dels altres, fins a celebrar (sobretot en ocasió del seu centenari) la seva preparació i la seva extraordinària brillantor intel·lectual. En un article que sortirà en una altra banda,¹ però que aquí miraré de resumir, em vaig ocupar dels aspectes més «tècnics» de la tasca d'Estelrich en aquells anys inicials: des de la fixació de les normes de l'empresa,² que posteriorment han estat més o menys respectades (en general, menys que més), però en cap cas substituïdes, fins a l'elaboració dels volums que porten el seu nom, com a autor o com a revisor. Aquí voldria, en canvi, ocupar-me una estona de les dues obres pròpies d'Estelrich que, per consens

1. «Enfortir el nostre nacionalisme literari»: *Els primers anys de la Fundació Bernat Metge*, en premsa a «Itaca. Quaderns Catalans de Filologia Clàssica», suppl. II.

2. [Joan Estelrich], *Fundació Bernat Metge: Una col·lecció catalana de clàssics grecs i llatins*, dins Montserrat BACARDÍ, Joan FONTCUBERTA, Francesc PARCERISAS (eds.), *Cent anys de traducció al català (1891-1990)* (Vic, Eumo Editorial, 1998), ps. 81-94 (primera edició del text, sense nom d'autor, Barcelona, Editorial Catalana, 1922).

pràcticament unànime, presenten encara un interès no estrictament històric o arqueològic: *Entre la vida i els llibres* (1926) i *Fenix o L'esperit de Renaixença* (1934).³ Però probablement serà bo de començar, com deia, repassant ràpidament la faceta d'Estelrich més ben coneguda i famosa: la seva feina com a director de la Fundació Bernat Metge.

DOS

Si donem una mirada cursòria als primers vint-i-cinc volums de la Fundació (per fer servir una xifra purament convencional), ens trobem que Joan Estelrich, el seu flamant director, traduí el primer volum de Ciceró, en col·laboració amb els mossens Llobera i Riber; el primer volum de Quint Curci, en solitari, i el segon, en col·laboració amb Manuel de Montoliu. També revisà el primer volum de la Fundació, el Lucreci;⁴ i el segon, el Corneli Nepos de Montoliu, en col·laboració amb Joaquim Balcells i Pompeu Fabra, i també el segon volum de Ciceró, en solitari. Convé destacar, a més a més, que en el primer volum ciceronià hi ha una síntesi (ps. XIII-XXVII), sospito que no gaire original, però ben informada i competent, del problema de les clàusules mètriques en l'obra del gran orador. Però, sobretot, la influència d'Estelrich es deixà sentir (més ben dit, degué ésser absolutament determinant) a l'hora de fixar la «política oficial» de la Fundació pel que fa a l'envitricollat problema de la constitució crítica del text; política que ell mateix s'encarregà de formular (en el pamflet esmentat a la n. 2) amb una claredat i una contundència ben d'agrair: «[...] No tractem de reeditar a Catalunya i traduir senzillament les edicions forasteres, sinó de fer una col·lecció nova [...] però sense aquell aparell científic ni aquells monuments d'erudició que no ens és possible produir encara i que podrien esverar el nostre públic. No serà, doncs, la nostra obra una simple reproducció revisada de les col·leccions forasteres [...]. Hi ha dificultats, certament; però la probitat ens obliga a no prescindir de la crítica, ni a tirar pel camí d'enmig davant els problemes que susciten les variants [...].»

3. Resulta potser una imprudència per part meua donar a la llum un treball escrit sobretot per plaer i curiositat personals, i això en un terreny on no em sento del tot comfortable. Diré, en descàrrec, que, per aclarir-me les idees sobre la polièdrica personalitat d'Estelrich, m'ha resultat molt útil (a banda de l'*Homenot* que li consagrà Josep Pla, amic i confrare seu) el volum col·lectiu *Miscel·lània Joan Estelrich* (Mallorca, El Tall, 1997); i, molt en especial, Josep MASSOT I MUNTANER, *Joan Estelrich, entre la vida i els llibres*, dins *Escriptors i erudits contemporanis* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 65-97. (Un altre treball del pare Massot, *Joan Estelrich, entre la col·laboració i el desencís*, dins *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, ps. 73-116 m'ha estat, certament, important, però no es refereix a l'època que aquí m'interessa.)

4. Se'm fa difícil suposar que la tasca fos gaire compromesa: no tan sols perquè el responsable del volum era Joaquim Balcells, molt millor llatínia que ell mateix, sinó també perquè gaudí d'uns corevisors de la categoria de Gabriel Alomar i Pompeu Fabra.

No cal aclarir gens ni mica que aquest bell ideal era molt més fàcil d'anunciar que no pas de portar a la pràctica; la història posterior de la Fundació Bernat Metge ho aclareix a bastament. Lluís Nicolau d'Olwer, filològicament força més ben preparat, ho veia clar, i no deixà de fer-ho constar lleialment:⁵ « [...] De gent, però, capacitada per establir el text de "tots" els autors clàssics, és que en tenim? Algú pot establir el d'algun; entre tots no podem establir-los tots. Ho crec i ho dic. Em sembla, doncs, que adaptant-nos a la realitat present hauria valgut més que els doctes en literatura grega i llatina triessin el millor dels textos ja establerts per tal que els traductors fessin damunt ell llur tasca [...]»

Tanmateix, la fórmula que s'empescà Estelrich no funcionà del tot malament, almenys durant els primers anys —tot i que, val a dir-ho, d'una manera que no acabava de correspondre als ambiciosos postulats inicials i, en definitiva, donava la raó a les cauteles de Nicolau: consistia, senzillament, a prendre com a base el text d'un especialista estranger consagrat, amb divergències molt escadusseres. Només en alguns casos (Ciceró, Sèneca) aquestes divergències són indicades de bon començament amb la claredat convenient, sota la rúbrica, per exemple, de *Discrepantia editionis Teubnerianae*. Després d'haver llegit —d'una manera bastant ràpida, és cert— les notes d'agraïment dels distints pròlegs, penso que no corro gaire risc d'equivocar-me atribuïnt en tots o quasi tots els casos aquestes taules de divergències a l'activitat directa d'Estelrich. També juraria que fou ell qui indicà a mossèn Riber, a Montoliu i a altres les edicions a seguir. Però girem full i passem ja a ocupar-nos de l'obra més «personal» de Joan Estelrich.

TRES

*Entre la vida i els llibres*⁶ és —o almenys a mi m'ho sembla— un llibre una mica estrany, començant per la dedicatòria i el pròleg *Al lector*, que posen en marxa una estratègia d'autodevaluació realment singular, però que res no ens autoritza a considerar poc sincera. Potser no és anormal que l'autor dediqui el llibre a Gabriel Alomar «amb la recança de no poder oferir-li res millor»; però ja m'ho sembla més que escrigui: «Falla, lector; jo ja he fallat. Porto dintre meu un crític insubornable. Res, després d'escrit, no m'ha semblat plenament digne de divulgació. No és modèstia, autèntica ni falsa; no. És la simple constatació d'un fet implacable. Si aquest crític m'ha enganyat poques vegades davant l'obra d'altri, no veig perquè m'enganyés davant la meua [...]». És cert que una explicació psicologitzant no resultaria, en aquest cas concret, desassenyada: algunes coses que m'ha vagat de llegir, *de i sobre* Estelrich, semblen denotar (absolutament en contra de les aparences immediates) una personalitat insegura, propensa, sense gaires solucions de

5. A «La Publicitat» del 6 de març de 1923. Dec la referència a Victòria Alsina Keith.

6. (Barcelona, Catalònia, 1926). Faig servir la reedició facsímil de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat de 1996, amb un pròleg, extens i interessant, d'Isabel Graña.

continuïtat, a entusiasmes arrauxats i a descoratjaments pregons. Però certament això no és tot, perquè res no justificaria que un literat hàbil i experimentat (a despit de la seva joventut) es deixés anar d'una manera tan incauta.

Penso que Estelrich volia sobretot (i tenia tota la raó de fer-ho) emfasitzar el caràcter ocasional, *circumstancial*, del llibre, que és on rau, precisament, un dels seus màxims atractius. Les frases que acabem de citar serveixen, en particular, per donar raó dels *Advertiments* en lletra menuda que encapçalen cada un dels capítols i que expliquen (en algun cas de manera bastant minuciosa) les ocasions i el context de llur composició respectiva. Em falta competència per a jutjar si aquest recurs, avui dia normalíssim i fins i tot banal, resultava una mica sorprenent als anys vint; el que resulta clar, però, és que, emprat amb molta habilitat i en connexió amb el pròleg, serveix per a travar i donar coherència a un volum que, d'una altra manera, sí que resultaria, com Estelrich es temia, tirant a inconnex. De fet, el llibre s'articula en sis parts (o seccions, o blocs, o com es vulgui anomenar-los), d'extensió —i també de qualitat i interès— pregonament desiguals, i que segueixen només l'ordre cronològic de composició. Tracten de Giacomo Leopardi (un treball juvenil, molt precoç, immadur, en definitiva); de Sören Kierkegaard (155 pàgines, gairebé la meitat del llibre); Joan Maragall; Charloun Rieu (un *felibre*, deixeble de Mistral, sobre el qual confesso que no sabia res; tanmateix, l'article és prou interessant); Josep Conrad, el gran novel·lista anglo-polonès; i Jules Romains. Díficilment es podria constituir una nòmina més heterogènia.

Les pàgines sobre Leopardi (escrites mentre Estelrich feia, ben a contracor, *la mili* a Mallorca, i publicades parcialment a «La Veu de Mallorca») es distribueixen naturalment en dues parts: un esbós biogràfic (que potser peca d'una tirada excessiva a emfasitzar els aspectes més lúgubres de l'existència del poeta de Recanati) i una sèrie de comentaris —a voltes són poc més que paràfrasis— a alguns dels *Canti* més famosos, pensats més que res per acompanyar la versió catalana que n'havien fet alguns amics, com Miquel Forteza o Miquel Ferrà.⁷ El biografisme d'Estelrich, ben normal en la seva època i condicions, tira de vegades (ho dic sense ànim de retret) a la tafaneria: així, es pren la molèstia de garantir-nos (*cf.* p. 32) que Leopardi, segons els seus amics, «va baixar al sepulcre [...] verge» com, més endavant (*cf.* p. 261), que Rieu «fou cast en tota l'accepció del mot». Cap problema, naturalment; però la cosa contrasta de manera curiosa amb la gelosia amb la qual el mateix Estelrich preservava la seva pròpia intimitat (aquesta sí que ben poc casta!) i de la qual es planyia el seu amic Josep Pla en l'*Homenot* que li dedicà.

Com he dit *supra*, l'extens estudi sobre Kierkegaard constitueix la *pièce de résistance* del volum. De fet, Estelrich volia (ell mateix ho explica) fer-ne tot un llibre, del qual tenia fins i tot el pròleg redactat. (Error de joventut: no devia saber que, en el cas de l'assaig almenys, el pròleg és quasi sempre el darrer que s'escriu —si no és que hom fa com Nietzsche, que redactava pròlegs per a llibres que no

7. Tot plegat directament inspirat, com el mateix Estelrich no deixa de precisar, en els estudis de P. Hazard, el qual (com recorda Jordi Malé) esdevindrà més endavant amic del mallorquí.

tenia cap intenció, almenys immediata, d'escriure.) Però és que, anant més a fons, el mateix Estelrich indica (tot i que, de fet, potser ni calia) que el seu treball té, també en aquest cas, dues parts ben diferents, de to distint i de redacció no pas contemporània: la primera, intitulada *El més infeliç* (ps. 69-169), té un tirat sobretot biogràfic i està escrita en l'estil líric i força abrindat d'una expansió de joventut; en canvi, l'assaig *Kierkegaard i el pensament nòrdic* (ps. 170-218) és de caràcter semierudit: es clou amb una coda marcadament polèmica (contra Miguel de Unamuno) i amb una bibliografia raonada.

És, sobretot, en la primera part que jo pensava quan escrivia (*vide supra*, p. 26) que, a despit de les aparences i de la seva contundent actuació pública, el jove Estelrich devia ésser força més indecís i turmentat d'allò que pensaven molts dels seus contemporanis. Més tard, m'he topat amb unes frases seves prou reveladores:⁸ «El dolor i l'angoixa —de poc em serví, de fet, la freqüentació de Kierkegaard, ja en l'adolescència— m'han ensenyat infinitament més sobre l'existència que el goig i la joia.» I una mica més avall: «Ningú, entre els companys de ploma, no m'haurà conegut bé —a mi, que sóc el menys enigmàtic dels homes. Els companys, ai las!, són tan poc curiosos!» No és que pensi pas que cal valorar aquestes manifestacions al peu de la lletra: no deixen d'ésser una expansió privada, íntima, d'un home quasi vell, pobre (això diu, almenys) i malalt.⁹ Tanmateix, els assaigs sobre Kierkegaard valen, en part, com això: com a respirall sobre l'esperit del seu autor. L'aparell erudit, en canvi, molt em temo que és de segona mà i derivatiu.

Els treballs intitulats *Joan Maragall, representatiu* (ps. 219-50) i *Charloun Rieu o el poeta natural* (ps. 251-74) són, també, força personals; però responen, sobretot, a les peripècies vitals de Joan Estelrich, cada cop més engolit per la política i, llavors concretament, per la difusió internacional del problema català. En la mitologia col·lectiva, però sobretot en la personal d'Estelrich, Joan Maragall hi feia, aquests anys, un paper insubstituïble d'*alpha i omega* de les essències pàtries. No sé si de bona fe o per pura retòrica, Estelrich declara ésser-ne el primer sorprès (*cf.* p. 14): «Tot corregint les proves d'aquest llibre, m'he adonat que un nom il·lustre de casa nostra es filtrava, amb evident preferència, en cadascun dels assaigs, escrits en èpoques, en llocs i en circumstàncies ben diferents. És el nom de Joan Maragall. Sincerament, no em creia pas haver-me retut fins a tal punt al seu encís. Si m'examino la consciència literària, procurant deseeixir-me de tota prevenció, adverteixo en mi una oposició total al temperament i a la ideologia d'aquell il·luminat. I tanmateix el nom de Maragall és gairebé l'únic que m'ha sortit espontàniament quan se m'ha imposat la confrontació d'un fenomen espiritual extern amb un de casa nostra [...]»¹⁰ Quedi

8. A la pàgina 247 de la *Miscel·lània* citada a la n. 3. *Vide també infra*, p.33.

9. D'altra banda, Josep Pla (*vide supra*, p. 27) declara justament el contrari: que Estelrich era gelosíssim de la seva privacitat. Tant se val, en tot cas.

10. Cal suposar que la frase que ve tot seguit («En canvi, els noms que més recentment han aparegut com a directores de la nostra intel·ligència no m'han marcat amb cap solc pregon, no sorgeixen per si sols») constitueix una discreta *damnatio memoriae* d'Eugeni d'Ors. Si això és així com sembla, potser tenia raó Joan Fuster quan titllava aquesta mena de *désavouements* d'«una barra identificable amb la indecència»...

clar que no es tracta pas que aquestes valoracions em semblin desassenyades: el problema no rau aquí. Allò que em resulta deplorable és la terminologia *bombàstica*, com dirien els anglosaxons: algunes frases aplicades al gran poeta, com ara «l'arrel inextirpable de l'arbre de la pàtria, rebrotant» (p. 232) o bé «baptisme de llatinitat per la concòrdia» (p. 230) no formen part, i em sembla que tampoc llavors no en devien formar, de l'arsenal d'un crític literari responsable.¹¹ I la malaltia, per desgràcia, anà de mal en pitjor: cal dir, anticipant-se només una mica, que al *Fenix* de 1934 la sobreexplotació del pobre Maragall (ben sincera, no ho dubto pas) esdevé tan monòtona, tan martellejant (i tan *política*, en el sentit no pas noble del terme) que acaba fent angúnia, tant si el lector és addicte al poeta com si no pot sofrir-lo.

En canvi, en el cas de Charloun Rieu, aquesta tècnica exegetica (que, de fet, no és gaire més que una simple variant de l'agafar el rave per les fulles) produeix uns resultats força estimables, precisament perquè poca gent deu (i devia) conèixer quelcom de l'obra del vell *félibre*; i tampoc no és probable que, tòpiques comparacions amb Hesíode i amb Virgili a banda, hom se'n faci, a partir dels mots d'Estelrich, una idea clara. En canvi, s'obtenen una sèrie de guanys no negligibles: una evocació entenedrida i nostàlgica dels viatges del mateix Estelrich per Provença i tot el Llenguadoc; una descripció acolorida de la figura de Rieu i de la seva modesta existència, entre treballs rurals i aplecs de festa; i una reflexió (aquesta sí, ben seriosa)¹² sobre el fet que el provençalisme, a despit dels seus mèrits literaris, del Premi Nobel atorgat a Mistral, etc. té els dies comptats si no renuncia al ruralisme, s'institucionalitza d'alguna manera i es llança a fer política.

Del text sobre Conrad, no sabria dir-ne altra cosa sinó que és bell i molt lleïdor; em falta competència per a determinar si es tracta de reflexions originals o d'una simple síntesi (molt ben feta, això sense cap mena de dubte) del que Estelrich havia llegit a les revistes i *magazines* internacionals al seu abast; però aquesta segona alternativa em sembla més que probable. Penso, en canvi, que la conferència sobre Jules Romains és la part més fluixa de tot el llibre. L'autor francès (avui tan oblidat: això tampoc no ajuda a llegir aquestes pàgines) havia vingut a Barcelona a dictar un cicle de conferències a l'Institut Francès, i la presentació anà a càrrec d'Estelrich, amic personal seu. L'ocasió pública, el fet de tenir el dedicatari allí al davant, la voluntat de fer pedagogia política-cultural, tot plegat contribuïu sens dubte a conferir a aquest text un to ampul·lós, un xic vacu i pedant, manllevat en part (suposo) a l'oratória política de l'època —infinitament superior, això tampoc cal subratllar-ho, als quequeigs de temps més recents.

Resulta evident, en definitiva, que, per a l'Estelrich —lletraferit apassionadíssim, *cela va de soi*—, la literatura catalana (que, d'altra banda, estimava i com-

11. En aquest aspecte sí que la diferència amb Carles Riba és escandalosa. També Riba sentí tota la vida la fascinació de Maragall; suposo que fins i tot pensava que *potser* no havia de sentir-la *tant*. Però en canvi va esmerçar molt de temps i d'energia intel·lectual maldant per aclarir-se, i aclarir-nos, el singular fenomen.

12. Seriosa no vol dir, en aquest cas, exactament original: com em recorda Xavier Riu, es tracta de quelcom que ja havien assenyalat molts cappers de la Renaixença, començant per Valentí Almirall.

prenia bé) era sobretot, en aquell moment, un instrument d'afirmació del catalanisme en fase expansiva (expansiva, però molt combatuda: recordem que ens trobem en plena dictadura primoriverista); i això, que condiciona cada pàgina del llibre, em porta naturalment a parlar de l'altre, el *Fenix* de 1934.

QUATRE

Honradament penso que *Fenix o L'esperit de Renaixença*,¹³ al contrari d'*Entre la vida i els llibres*, no ha resistit massa bé el pas del temps; o potser es tracta, més aviat, del fet que les circumstàncies, tan convulses, de l'època en la qual fou escrit i publicat li han deixat marques d'una roentor quasi penosa; o potser encara, que les tesis que Estelrich malda per defensar resulten, amb la perspectiva dels anys, tan galdoses que la seva estratègia expositiva, la seva brillantor retòrica (perquè la qualitat de l'escriptura és, jo diria, bona, no inferior a la d'*Entre la vida i els llibres*) resulten al capdavall contraproductius i fan l'efecte d'una certa incongruència.

Es tracta d'un llibre resoludament polític, embolcallat de ropatges (o potser fóra millor dir *faramalla*?) culturalistes; sobre això no cal pas insistir-hi. Però per fer front al problema «retòric» al qual Estelrich s'encara caldria, evidentment, un escriptor d'un alè, d'un geni molt superiors als seus; i les martingales de simulació cultural ja fan gràcia —però només de tant en tant. Valgui, com un exemple entre molts, l'aplicació a l'Ànima de les Nacions —de Catalunya, en aquest cas— i sigui el que sigui aquesta problemàtica entelèquia, dels conceptes bergsonianes de Temps i Memòria (cf. ps. 62-5), sense oblidar una xarona al·lusió al «temps perdut» de Proust: en aquesta mena d'embolics per disfressar unes ben quotidianes (i possiblement enraonades) preocupacions de política domèstica hi ha, de vegades, una irrisorietat profunda. Llavors, em sembla que els plecs del ropatge cultural no acaben d'emboïllar bé quelcom que potser hauria resultat molt més brillant, si hagués adoptat clarament, jo què sé, la forma d'un manifest o d'un pamflet.

Dit de forma barroera, el problema radica a celebrar amb trompetes i clarins el centenari de la Renaixença —sumant al centenari de l'*Oda a la pàtria*, per les conveniències de la causa, el setè centenari de la naixença de Ramon Llull, i el cin-

13. *Fenix o L'esperit de Renaixença* (Barcelona, Biblioteca Catalana d'Autors Independents, 1934). El títol exacte deu ésser aquest, i no *Fenix o L'esperit de la Renaixença*, tal com s'escriu sovint. Estelrich pretenia estudiar un fenomen cultural diguem-ne universal (les Renaixences) i només a continuació aplicar-lo al cas català. Versemblantment s'ha de deure a això que, com em fa observar Carles Garriga, escrigui *Fenix* sense accent, a la llatina. N'hi ha una reedicció: Mallorca, Moll, 1988, amb pròleg de Josep Melià (*non vidi*). El dedicatari del llibre, Thaddeus Zielinski (Estelrich en catalanitzava el nom, segons el costum de l'època), no era un filòleg important, especialista en tragèdia grega, sobretot en l'àmbit de la cronologia i de l'obra perduda d'Eurípides. Eren molt amics amb Estelrich, que el féu venir a Barcelona, a dictar conferències, amb el patrocini de Francesc Cambó. L'única obra seva que encara es consulta és una introducció a la religió de la Grècia antiga, traduïda a l'americà el 1926 i reeditada el 1975 en una col·lecció divulgativa. Es tracta d'un llibre força curiós, una mica líric, sense cap relació amb els estudis contemporanis sobre religió grega.

què de la mort del Dissortat, que ja són ganes de sumar coses— precisament —i és mala sort!— quan els «seus» havien deixat d'ésser la força hegemònica del catalanisme. Limitar-se a plànyer-se'n, hauria resultat maldestre; ombriar-ho, absurd i impossible; però, en definitiva, Estelrich sap atacar la qüestió amb força coratge (cf. p. 78): «[...] I la tragèdia per a Catalunya ha estat que, en l'instant de restaurar-se les nostres llibertats, l'administració de la nostra autonomia, per una fatalitat política del moment, hagués caigut en mans d'uns polítics que, tot i concedint-los una certa sentimentalitat catalana, no havien tingut mai, ni han sabut adquirir en el Govern, el sentit de construcció, el sentit d'ordre.»¹⁴

El recurs «retòric» emprat més sovint, i d'una manera més hàbil i divertida, per Estelrich és, evidentment, l'*Apel·lació a la Història*. Sembla que el mal de la democràcia és que pateix d'un dèficit de consciència històrica no subsanable (cf. p. 233 i ss.), cosa que la incapacita per a endegar una Renaixença; car les Renaixences en general, i la catalana en particular (que a Estelrich li agrada sovint d'anomenar Ressorgiment, a la italiana), són producte d'un apregonament excepcional i intensíssim de la consciència històrica. «Això explica —diu a la pàgina 58— l'aparent paradoxa que, de fet, entre els patriotes, no siguin els més radicals els més renaixentistes, sinó que ho siguin els més sòlidament conservadors. Renaixença és anticatàstrofe.»¹⁵ L'estil i la terminologia adopten sovint un dring de retòrica orsiana, ben perceptible fins i tot per algú que, com jo, té malauradament poca familiaritat amb l'obra del Pantarca: «L'home atàvic és per natura senyor; a major abundor de memòria biològica, major capacitat cesària. L'home atàvic és, per natura, jerarca, disciplinat, jutge; l'exercici de la justícia demana una experiència de segles. Els plebeus elevats al poder es signifiquen per la crueltat, el terror, la fúria, la incapacitat de comprendre ni sols la idea de justícia [...]»¹⁶ D'altra banda, Estelrich tenia, l'any 1934, arguments prou sòlids per a proclamar emfàticament que «les democràcies no triomfaven a Europa»; l'únic que convé remarcar és que aquesta observació no denotava, precisament, l'esperit

14. Potser em puc permetre la llibertat d'una nota per fer constar que la construcció de la frase em sembla *estupenda*.

15. Les frases lapidàries li sortien bé, a l'Estelrich, però no sempre. De fet, el director de la Fundació Bernat Metge, o no era gaire hel·lenista o només feia servir els seus coneixements de grec quan li anava bé. El terme grec *katastrôphê* (com es desprèn només de fullejar ràpidament Aristòtil) no té connotacions encomiàstiques ni perojatives: vol dir precisament 'càppirament', 'canvi', de bé a mal o de mal a bé, indiferentment. Renaixença *implica doncs* catàstrofe (en el sentit etimològic, vull dir); però és obvi que a l'Estelrich no li interessava destacar-ho.

16. P. 62. Suposo que no cal aclarir que «capacitat cesària» vol dir només aptituds per al comandament i que *l'home atàvic* és el que disposa d'una dilatada memòria *tan* biològica *com* cultural (entenen que tot és u). Aquests discursos són, evidentment, característics dels anys trenta, encara que no està bé qualificar-los de *tradicionalistes*, sinó d'una altra manera. I ara que em ve a tomb, no sé estar-me d'al·ludir a un detall curiós. Consultant l'entrada «Estelrich i Artigues, Joan» a l'*Enciclopèdia*, vaig veure que començava: «[...] de família tradicionalista [...]». Per un moment vaig pensar que devia pertànyer a la vella arrel carlina; em va costar una mica donar-me que era una reconsegurada manera d'emascarar —per què?, em demano— la dada ben innocent que el seu pare era guàrdia civil (com el seu germà, altrament, i represaliat pel franquisme).

precursor, profètic, que tantes vegades tingué tirat a concedir-se (i a voltes amb raó...). Això li causa, a més, alguns maldecaps suplementaris; per exemple, demostrar que democràcia i nacionalisme no són compatibles l'obliga a distingir curosament (però amb poca originalitat) entre la detestable França jacobina i l'adorable França «perennial» que, com tots els «seus», tant estimava i on li agradava tant de viure...

El conjunt, tanmateix, no em sembla mal escrit, com he apuntat més amunt; si a voltes la lectura en resulta pesada, és sobretot per una tendència feixuga a la reiteració. Personalment, no he aconseguit ni tan sols d'irritar-me amb atzagaïades (o allò que a mi em semblaven atzagaïades) com les que acabo de citar —amb una excepció, tanmateix. L'historicisme d'Estelrich proclama el dret (més ben dit, la necessitat) de falsejar les dades històriques; a les ps. 80-81, per exemple, afirma: «Haurem de movilitzar moltes forces retroactives per a esclarir [*sic*] aquest passat. Tal vegada l'haurem de violentar per conquerir-lo, per a subjectar-lo al nostre voler. Un crític constructiu serà millor, per a tasca semblant, que una rata d'arxiu. Només un treballador del present i del futur està en condicions de desxifrar el passat i de redimir-lo.» Suposo que, en el fons, es tracta de la doctrina platònica del *kalon pseudos*, la mentida honorable, encara que no sabia dir si Estelrich tenia conscientment aquest precedent al cap. A les pàgines que vénen després, Estelrich en fa una demostració brillant: s'ha d'explicar el Compromís de Casp (és un tema car a l'època) *no* com els historiadors puguin establir que s'esdevingué *realment* sinó com, patriòticament, *s'hauria d'haver* esdevingut. D'una manera que, verament, no acabo d'entendre, s'intenta que el pobre Giambattista Vico caucioni aquestes posicions.¹⁷

CINC

En posar-me a redactar aquestes notes em pensava que em resultaria molt difícil (mentalment almenys: no és pas que em semblés imprescindible de formular-ho per escrit) de reconciliar la imatge del Joan Estelrich catalanista, eficaç activista cultural, diputat per la Lliga, etc., amb el que sabem *ara* que esdevingué *més tard*, a partir de la Guerra Civil; de fet, no estava ni tan sols segur que intentar-ho fos de bon mètode filològic. Però, de fet, aquesta dificultat resulta il·lusòria. No vull dir, de cap manera, que m'hagi passat pel cap de dubtar ni per un instant (ben lluny d'això!) de la sinceritat de les seves conviccions patriòtiques, de la intensitat del seu catalanisme, del seu compromís «democràtic» (amb una democràcia elitista, si se'm passa l'estrany oxímoron, però

17. En aquest, com en altres casos, Estelrich opera amb una desimboltura sorprenent. Un home tan ben informat com ell de cap manera podia ignorar que per aquella mateixa època un Benedetto Croce (al qual es dispensa de citar, tot i que el coneixia, i en altres indrets sí que ho fa) llegia l'isolat geni napolità d'una manera radicalment distinta.

democràcia tanmateix),¹⁸ el tremp assenyat i conciliador del seu reconegut conservadorisme; allò que neguiteja llegint *Fenix* és la sensació marejadora que el *discurs humanista* d'Estelrich és tan vague, tan tornassolat, tan genèric que, de fet, es podria posar al servei de gairebé qualsevol causa (fins i tot —per què no?— la franquista). En un article que vaig publicar ja fa anys en aquesta mateixa revista,¹⁹ em va semblar del cas, per a definir «la fal·làcia de l'humanisme», de recórrer als mots d'un hispanista americà, Thomas Mermall, i a uns altres, encara més punyents, d'Eduard Valentí. Els repeteixo ara, abreujant-los una mica més: «[...] la tasca de l'humanista consisteix a reproduir el bo i millor de tot el que s'ha escrit, amb l'esperança que pugui constituir un exemple ètic per al present. Aquesta preocupació per la cultura com a resultat, més que no com a indagació activa, metòdica i sistemàtica constitueix probablement la fal·làcia de l'humanisme.» I Valentí: «Riba no fou, per descomptat, un humanista típic, a la mesura de Costa i Llobera. Allò que en aquest era un *patrimoni* de valors i de formes, un estil de pensar i de dir posseït tranquil·lament i segurament, era en Riba un sistema de referència i contrast, usat per tal de definir-se ell mateix i situar cada etapa de la seva evolució espiritual.»²⁰ Em temo que, per a Estelrich, els clàssics greco-llatins eren no tan sols «un patrimoni» sinó un capital en metàl·lic, del qual podia, al seu grat, treure'n rèdits i cobrar-ne interessos.

Dit sense metàfores: penso que la impostació retòrica, *humanística* en el pitjor sentit del mot, del *Fenix* és un postís evident, dictat per la necessitat d'emprar mots indirectes, i un llenguatge engolat i rimbombant, al servei d'una causa política, el catalanisme conservador, que si per una banda no gaudia, en aquell moment, del favor popular, sobretot es debatia entre contradiccions molt greus. És, naturalment, possible que m'enganyi a mi mateix; però realment no em sembla que el plaer que m'ha produït *Entre la vida i els llibres*, en contrast amb l'enquimerament provocat per *Fenix o L'esperit de Renaixença*, es degui només a la diferència d'arguments o a qüestions d'ideologia. Tampoc no em sembla pas que Joan Estelrich fos engolat i campanut per natura. La *Miscel·lània* que citava a la n. 3 es clou amb un tast d'inèdits de caire memorialístic (a cura

18. Citaré, per fer comprendre el que vull dir, un parell de frases gairebé a l'atzar: «[...] penso que acaten una forma, si volem, però baixa forma, de democràcia» (p. 234); «[...] deixar-se emportar superficialment per la plebs és traïr la més profunda consciència del poble [...] La millor democràcia serà aquella en què el sector plebeu sigui menor o hi domini menys» (p. 235).

19. *En els navilis de Pantagruel*, «Els Marges», XXXII (1984), ps. 25-44. Mn. M. Balasch em va fer l'honor d'esmerçar una setantena de pàgines del seu llibre *Carles Riba, poeta i humanista cristià* (Barcelona, Editorial Claret 1991, 212 ps.; amb una presentació del cardenal Narcís Jubany) a refutar-me i confutar-me (cf. ps. 38-109; cf. també, ps. 8-9 de la presentació). La meua pertinàcia deu ésser molt greu, però; encara que he canviat força de parer sobre Plutarco i una mica sobre Riba, continuo pensant exactament el mateix sobre la *fal·làcia de l'humanisme*, Eduard Valentí, la Fundació Bernat Metge, Werner Jaeger i, per descomptat, Manuel Balasch.

20. Les referències corresponen a T. MERMALL, *The Rhetoric of Humanism* (Nova York, Bilingual Press, 1976), ps. 32-33; i Eduard VALENTÍ, *Els clàssics i la literatura catalana moderna* (Barcelona, Curial, 1973), p. 72.

de M. Roca Bennàssar i Andreu Manresa; *cf. op. cit.*, ps. 243-69; n'he transcrit un parell de frases *supra*, a la p. 28), que és obvi que fan servir, per parlar de qüestions personals, un llenguatge d'allò més planer, raonable, fins i tot acolorit. Acabaré desitjant que —si aquest conjunt paga de debò la pena, com m'imagino— pugui veure aviat la llum en condicions normals.²¹

JAUME PORTULAS

21. Un esborrany molt sumari d'aquest text fou presentat el 21 de novembre de 2001 a la Universitat de Girona, amb el títol *Algunes notes sobre Joan Estelrich, òrsida*; després l'he discutit amb alguns amics de l'*Aula Carles Riba* de la Universitat de Barcelona (particularment amb Carles Garriga, Jordi Malé, Josep Murgades, Xavier Riu). Tanmateix, la fórmula usual, segons la qual ells no tenen per què estar d'acord amb tots els meus punts de vista, és encara més veritat que de costum.